

**ABDULLAXON II DAVRIDA BUXORO XONLIGINING
HINDISTON BILAN DIPLOMATIK MUNOSABATLARI**

Qayumov Zokirjon Shokirjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Tarix yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ilmiy maqolada Shayboniylar davlatining qudratli hukmdorlaridan bo'lgan Abdullaxon II va uning Hindistondagi Boburiylar davlati bilan olib borgan diplomatik munosabatlari tarixiy manbalar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Abdullaxon II, Akbarshoh, Abdurahim, Xo'ja Oltamish, "Taixi Rashidiy", "Abdullanoma", "Musaxxir al-bilod", Qahdahor, Badaxshon

Buxoro xonligi bilan Boburiylar imperiyasi o'rtasidagi siyosiy aloqalar XVI asrning 70-yillaridan boshlab muntazam ravishda davom etadi. 1572-yili Hindistonga Abdullaxon II ning birinchi elchisi Xo'ja Oltamish keladi¹. Xo'ja Oltamish elchiligi haqida K.A.Antonova shunday deydi: Badaxshon hokimi Mirza Sulaymon Buxoroga yarim qaram bo'lgan Balxga hujum qilib, bu kurashda muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. So'ng u Akbarshohdan o'zbeklarga qarshi kurashda yordam so'raydi, Akbarshoh rozilik beradi. Bundan xabardor bo'lgan Abdullaxon II bu masala yuzasidan Akbarshoh fikrini aniqroq bilish va imkoniyati boricha Hindiston bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish maqsadida Hindistonga elchi yuboradi. Xo'ja Oltamish elchiligi bilan birga sovg'a-salomlar va Abdullaxon II ning Akbarshoh nomiga yozilgan maktubi berib yuboriladi. Abulfazlning naqlicha, maktubda Abdullaxon II o'tmishda Hindiston bilan Buxoro o'rtasida do'stona aloqalar mavjud bo'lganligini bayon etib, yaxshi qo'shnichilik va hamjihatlikda bo'lishlikni taklif qilgan. Hind olimi R.Ch.Varmaning fikricha, Abdullaxon II o'z elchisi orqali Eron hududlarini Buxoro xonligi va Boburiylar imperiyasi o'rtasida bo'lish rejasini ilgari surgan va bu rejani har ikki tomon ham sir saqlagan².

Haqiqatan ham Abdullaxon II Akbarshoh bilan Mirza Sulaymonning hamjihatlik bilan harakat qilib, Balxni Buxorodan tortib olishi xavfidan cho'chigan edi. Chunki bu vaqtda Balx hali Buxoro xonligiga to'la bo'ysundirilmagan edi. Shuning uchun Abdullaxon II Hindiston bilan yaxshi munosabatda bo'lishga intilgan. Lekin, Buxoro elchiligining zimmasiga ikkinchi bir vazifa - Akbarshoh davlatining Eronga nisbatan bo'lgan munosabatini aniqlash ham yuklatilgan edi. Abdullaxon II ning Akbarga yozgan maktubi hozircha qo'limizda yo'qligi sababli, Buxoro xonining Eronga nisbatan aytgan fikrlari ochiq ma'lum bo'lmasa hamki, o'sha davrdagi siyosiy vaziyat Abdullaxon II

¹ Хофиз Таниш Бухорий. Абдулланомма. – Тошкент: Фан, 1966. –Б. 312.

² R a m e s h C h a n d r a V a r m a. Akbar and Abdullakhan, «Islamic culture», Vol. XXI, № 4, October, 1937. – P. 381.

ning Eronga nisbatan bo'lgan munosabatlarini aniqlashga yordam beradi. Buxoro elchisidan avval Hindistonga ikki marta – hijriy 967 – 1559-1560 va hijriy 972 – 1564-1565 yillari Erondan elchilar kelgan edi. Birinchi Eron elchiligiga shoh Tahmaspning (1524–1576) qarindoshi Sayyidbek binni Ma'sumbek boshchilik qilib, u Hindistonga Humoyun podshoning vafoti munosabati bilan ta'ziya bildirish va Akbarning taxtga o'tirganini tabriklash uchun yuborilgan edi. Elchi o'zi bilan birga arab, iroq va turk otlari, turli matolar hamda Eronning nozik buyumlaridan tuhfa va hadyalar keltiradi. Eron davlati o'zining ikkinchi elchisi orqali Eron bilan Hindiston o'rtasida birlik va hamjihatlik o'rnatishga da'vat etgan. Lekin bunga javoban Akbarshoh davlatidan Eronga uzoq vaqtgacha elchilik yuborilmaydi. Chunki bunga Qandahor masalasi to'sqinlik qilar edi. O'zaro ichki kurashlarda Sherxon Surdan yengilgan Humoyun Hindistondan Eronga qochib borgan, Eron shohi Tahmasp Hindistonni qaytadan bosib olishda unga yordam ko'rsatgan edi. Buning evaziga Humoyun Qandahor o'lkasiga bo'lgan da'vodan voz kechgan va uni Eronga qaram deb bilgan edi. Demak, Akbarshoh Eron bilan do'stona munosabatlarni davom ettirsa, Qandahorni qo'ldan chiqarar edi. Akbarshoh esa Qandahordan voz kechishni, shu bilan birga, Eron bilan aloqaning keskinlashishini ham istamasdi; chunki Eron shoh Tahmasp davrida ancha kuchli davlatga aylangan edi. Shuning uchun Akbarshoh Eronga nisbatan vaqtincha «indamaslik» siyosatini qo'llaydi³. Ayni vaqtda bu siyosat Buxoro xonligiga nisbatan ham qo'llandi. Abulfazlning aytishicha, bu davrda Akbarshoh davlati ichki urushlar, ya'ni imperiyaga bo'ysunmagan o'lkalarga qarshi kurash bilan band edi, shuning uchun tashqi siyosatga u qadar e'tibor bera olmagan. Oltamish elchiligiga kelsak, bu haqda Akbarshoh davriga oid ilmiy-tadqiqot ishlari olib borgan nemis olimi Noer Buxoro elchisiga Hindistonda yetarli darajada hurmat va ehtirom ko'rsatilmaganligini eslatib o'tadi. Hind tarixchisi Varma ham Akbarshoh saroyidagi mavjud qonun-qoidaga ko'ra yaqin o'rtada dushmanlik ruhida bo'lish mumkin bo'lgan tomonga iltifot ko'rsatilmagan edi va shu sababli Buxoroga javob elchiligi yuborilmadi, deb uqtiradi. Lekin Noer va Varmaning Akbarshoh davlatining Buxoroga nisbatan tajovuzona siyosat tutish niyatida ekanligi haqidagi talqinlari noto'g'ri bo'lib, Abulfazlning yuqoridagi fikrlari haqiqatga yaqinroqdir. Chunki bu davrda Hindistonda zabt etilmagan ko'p o'lka va viloyatlar bor edi; ikkinchidan, Akbarshoh davlatining Buxoro xonligi bilan chegaradosh Qobul viloyatining hokimi (Akbarning o'gay ukasi) Muhammad Hakim Mirzo Akbarshoh hokimiyatini nomigagina tan olar edi⁴. Abulfazlning aytishicha, Abdullaxon II nomiga maktub yozilib, Buxoro elchisi orqali yuborilgan. Bu dalil ham Boburiylar imperiyasining Buxoro xonligiga nisbatan dushmanlik ruhida bo'lgan, degan mulohazani rad etadi. Endi, Eronni bo'lib olish masalasiga kelganda - ehtimol, bu yerda Varmaning mulohazasi to'g'ridir. Chunki, Abdullaxon II o'z maktubida Buxoro xonligi

³ Сагдуллаев А., Аминов Б., Мавлонов Ў., Норкулов Н. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. – Т., 2000. – Б. 176.

⁴ R a m e s h C h a n d r a V a r m a . Akbar and Abdullakhan, «Islamic culture», vol. XXI, № 4, October, 1937. – P. 383.

bilan Turkiya o'rtasida do'stlik o'rnatilganligini xabar qiladi. Bu do'stlik, albatta, shia mazhabidagi "kofir" Eronliklarga qarshi kurash asosida tashkil topganini ta'kidlab, Abdullaxon II, ehtimol, Akbarshohni ham diniy asosda bir ittifoqqa birlashishga chaqiradi. Akbarshoh davlatining Eronga nisbatan tutgan siyosati hali ravshan bo'lmagani uchun bu taklifga ham ochiq javob berilmagan va bu masala qattiq sir tutilgan.

Navbatdagi ikkinchi elchilik ham Abdullaxon II tomonidan yuboriladi. Bu safar Abdurahim boshchiligidagi Buxoro elchiligi Hindistonga to'g'ridan-to'g'ri "Eronni bo'lish" taklifi bilan keladi (1577). Abdullaxon II Boburiylar imperiyasi bilan Buxoro xonligi bir xil sunniy mazhabdagi davlatlar ekan, shunga asosan, ular bir ittifoqda bo'lib Eronlik shialarga qarshi kurashishlari – Eronning Iroq, Xuroson va Fors viloyatlarini Buxoro va Hindiston o'rtasida bo'lib olishlari lozim, deb uqtiradi. Abdurahim elchiligi Hindistonda hurmat va ehtirom bilan yaxshi qabul qilinadi va Buxoroga qaytishida u bilan birga Abdullaxon II saroyiga sunniy mazhabidagi Mirza Po'lat boshchiligida hind elchiligi yuboriladi. Hind elchiligi Movarounnahrda hijriy 986-1579-yili keladi. Bu vaqtda Samarqand hokimi Abulxayr Abdullaxon II ga bo'ysunishdan bosh tortib, unga qarshi kurashish uchun atrof viloyatlardan kuch to'plamoqda va shuning uchun Abdullaxon II shoshilinch ravishda Samarqand tomon otlangan edi⁵. Abdullaxon II hind elchisini urush harakatlari davom etib turgan Zominda qabul qiladi va unga katta iltifot ko'rsatiladi. Abdullaxon II hind elchisini o'zi bilan birga olib yuradi va natijada, uning Hindistonga qaytishi kechiktiriladi. Bu bilan Buxoro xoni Samarqandda olib borilayotgan janglarni hind elchisiga ko'rsatib, unga o'z kuchini namoyish qilmoqchi bo'lgan bo'lsa kerak. Hind elchisi Akbarning Abdullaxon II nomiga yozilgan maktubini olib kelgan edi. Hofiz Tanish Buxoriyning aytishicha, maktubda birlik va hamjihatlik to'g'risida so'zlangan va (go'yoki) Akbarshoh Abdullaxon II amriga bo'ysunishga tayyor ekanligini bildirgan. Akbarshoh Abdullaxon II ga katta sovg'alar yuborgan. Akbarshohning tarixchisi Abulfazl Allomiy esa maktubda Akbarning "Eronni bo'lish"ga rozi bo'lmaganligini va Eron ham Muhammad payg'ambar xonadoniga mansub davlatlardan bo'lgani uchun unga yaxshi munosabatda bo'lish zarurligi ta'kidlanganini bayon qiladi. Akbarshoh Eronni bo'lib olishga rozi emasligini bildirgan bo'lsa ham, Abdullaxon II ning Eronga yurish qilish niyatini qat'iy ravishda qoralamadi. Bu bilan birinchidan, Akbarshoh Buxoro xonligi bilan aloqani bo'shashtirishni istamagan. Chunki bu vaqtda Buxoro xoni Balxni butkul bo'ysundirib, Badaxshonga ham xavf solmoqda edi. Boburiylar imperiyasiga, garchi Gujarot (1573), Bangol (1574–1576) kabi viloyatlar va Rajputandagi bir qancha rojaliklar qo'shib olingan bo'lsa ham, hali Tata, Mekron, Siston va boshqa ko'pgina o'lkalar Akbarshoh hokimiyatiga bo'ysunmagan bo'lib, Qobulga ham ishonch kam edi⁶.

⁵ Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydulayev O'. Vatan tarixi. 2-kitob. – T.:Sharq, 2010. –B. 217.

⁶ Азимджанова С, Государство Бабура в Кабуле и в Индии. – М., 1977. – С.110.

Ikkinchidan, Eron shohi Tahmaspning vafotidan so'ng (1576) Eronda ichki feodal tartibsizliklar kuchayib ketadi. Natijada Abdullaxon II uchun Xurosonni, Akbarshoh uchun Qandahorni Erondan tortib olishga qulay sharoit vujudga kelgan edi. Lekin Akbarshoh ichki kurashlar bilan band bo'lib, Eronga qarshi kurashga tayyor emas edi. Shuning uchun Akbarshoh Abdullaxonning Eronga nisbatan tajovuzkor harakatini kuchsizlantirishga urinsa ham (chunki Akbarshoh Eron yerlarining Buxoro xonligi tomonidan bosib olinishini istamas edi, albatta), uning Eronga qarshi urush qilishiga qat'iy qarshi chiqmaydi. Elchilik vazifasining sunniy mazhabi tarafdori Mirza Po'lat zimmasiga yuklatilishi ham bejiz emas edi. Mirza Po'lat elchiligiga ikkinchi bir muhim vazifa – Buxoro xonining Badaxshonga bo'lgan munosabatini aniqlash va iloji bo'lsa, Badaxshonga nisbatan tug'ilgan xavfning oldini olish vazifasi ham topshirilgan edi. Badaxshon masalasiga keladigan bo'lsak, Saltanat Akbarshoh qo'liga o'tganda Badaxshonda Mirza Sulaymon hokim edi. Mirza Sulaymon Akbarshoh davlatini kuchsiz fahmlab hijriy 974 - 1567 yili Qobulga hujum qiladi, ammo muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. So'ng to'satdan Balxga hujum qiladi. Balx hokimi Pirmuhammad Buxoro xonligining yordami bilan Mirza Sulaymonni Balxdan quvib chiqaradi, bu kurashda Mirza Sulaymonning o'g'li Ibrohim Mirza halok bo'ladi⁷.

Abdullaxon II ning askarlari Hisorni qamal qilgan vaqtda (982 – 1574) hisorliklarning iltimosiga ko'ra, Mirza Sulaymon ularga yordamga keladi. Ammo shu vaqtda Badaxshonda Mirza Sulaymonga qarshi uning amaldorlaridan biri - Muhammadquli isyon ko'taradi. Marhum Ibrohim Mirzaning beva xotini Badaxshon hokimiyatini o'g'li Shohrux Mirza qo'liga olib berish maqsadida bu qo'zg'olonga qo'shiladi. Jangda Shohrux Mirza g'olib chiqadi, Mirza Sulaymon esa yordam so'rab avval Qobulga, so'ng Akbarshoh huzuriga boradi. Abdullaxon II Hisorni qo'lga kiritib (1578) Badaxshonni zabt etishga tayyorgarlik ko'radi.

“Abdullanoma”da Abdullaxon II ning Akbarshoh nomiga yozgan va Mir Quraysh orqali yuborgan maktubining qisqacha mazmuni keltiriladi. Maktubda Abdullaxon II “Haj” (Makka va Madina)ga boradigan yo'lda joylashgan Badaxshon o'lkasi kofir qizilboshlar qo'lida ekanligi va shu tufayli bu o'lkada doimiy g'alayonlar bo'layotganligi haqida gapirib, kelgusi yil bahorda katta qo'shin bilan bu viloyatni “kofirlar” qo'lidan tortib olish niyatida ekanini bayon qiladi. Shuningdek, Abdullaxon II Akbarga “kofir”larga hech qanday yordam ko'rsatmaslikni va agar “kofir”lar o'zbeklar bilan bo'lgan kurashda tor-mor keltirilib, uning huzuriga borsalar, ularga boshpana berishgina emas, balki Hindistondan haydab chiqarishlari lozim deb, uqtiradi⁸.

Bu davrda Akbarshoh davlati kuchli, markazlashgan bo'lib, ancha kengaygan edi. Bu esa Abdullaxon II ni cho'chitardi. Lekin ulkan imperiyadagi ichki ziddiyatlarning

⁷ Хофиз Таниш Бухорий. Абдулланома. – Т.: Шарқ, 2000. – Б.207.

⁸ Хофиз Таниш Бухорий. Абдулланома. – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 217.

kuchayishi va shu bilan birga mamlakat janubidagi yangi viloyatlarni bo'ysundirish kabi muhim vazifalarning mavjudligi (Badaxshon qo'ldan ketsa hamki) imperiyaning Buxoro xonligiga nisbatan siyosatini o'zgartirmadi; garchi Akbarshoh Xurosonga borishi haqida so'zlab, Abdullaxon II ni qo'rqitmoqchi bo'lsa ham, Abdullaxon II bilan uchrashishni taklif qilib, Eron masalasini hamjihatlikda hal qilish kerakligini aytib, mamlakatlar o'rtasida ittifoq mavjud va shunday bo'lib qolajak, deb ishontirishga urindi. Akbarshoh o'z xatida Abdullaxonning Eronga qarshi tajovuzkor siyosatini qattiq qoralamaydi. Chunki Eronning zaiflashishi Akbarshoh davlati uchun ham foydali edi. Lekin Eronning zaiflashishi hisobiga Buxoro xonligining kuchayishi Akbarga yoqmas edi. Shunga ko'ra, Akbarshoh o'z maktubida, garchi Eronliklar sunnat va jamoat yo'lidan toygan bo'lsalar ham, ular payg'ambar xonadonidan ekanliklarini eslatib, ularga bunday og'ir vaqtda yordam qo'lini cho'zish har ikki podsholikning vazifasidir, deb uqtiradi⁹.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абулфазл Алломий. Тарихи Акбаршоҳий. – Т., Шарқ, 1997.
2. Азимджанова С, Государство Бабура в Кабуле и в Индии. – М., 1977.
3. Hofiz Tanish al-Buxoriy . Abdullanoma. (Sharafnomai shohiy) / Fors tilidan S.Mirzayev tarjimasini. So'zboshi va izohlar muallifi B.Ahmedov. 1-kitob. –Т.: Sharq, 1999.
4. Muhammad Haydar mirzo. Tarixi Rashidiy / V.Rahmonov va Ye.Egamova tarjimasini. –Т.: Sharq, 2010.
5. Низомиддинов Н. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. – Тошкент: Уздавнашр, 1961.
6. Polvonov A.K. “Tarixi Rashidiy” asarida Sharqiy Turkiston va Tibetga oid ma'lumotlar: Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Т., 2012.
7. Zamonov A.T. Buxoro xonligi tarixi. –Т.: Bayoz, 2021.

⁹ <https://fayllar.org/abdullaxonllning-v2.html?page=4>